

JOSEF PEKAŘ V POSAMETOVÉM SVĚTĚ ČESKÉ HISTORIOGRAFIE

Miloš Havelka

Josef Pekař in the Post-velvet World of Czech Historiography

What was known as the "Goll School" and especially the most prominent representative of its first generation, Josef Pekař, for many years formed the main current of Czech conservative-Catholic historiography that developed in opposition to the Protestant-progressive concept of Czechoslovakia represented after Palacký above all by T.G. Masaryk. In many respects Marxist historiography drew on this latter school, and so the historical achievements of the Goll School were ideologically rejected and politically excluded. The "Velvet Revolution" opened up the possibility of an objective assessment of the contributions of the Goll School and especially the long banned Josef Pekař. With an eye to the literature that has so far been published on Pekař, this article seeks to show the state of research by offering an analysis of the various different areas of historical study addressed by Goll, and criticises continuing shortcomings in the three Pekař monographs that have hitherto been published. The article looks in particular at questions of Pekař's historical understanding of the concept and interpretation of the Hussite movement, the reconstruction of the concept and message of the unfinished third volume of Pekař's *Knihy o Kosti*, the interpretation of Pekař's political attitudes during the 1st World War and especially his conception of constitutional issues, his understanding of the nation and the associated questions of Pekař's nationalism, attitude to the Germans and also his demonstrable anti-semitism.

Miloš Havelka (1944) působí na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy, Milos.Havelka@fhs.cuni.cz

Výmluvným názvem *Bílá místa v našich dějinách*¹ svého eseje z podzimu roku 1989 se Jan Křen snažil upozornit na v mnohém ohledu kritickou situaci české historické osvěty a výuky dějepisu v nově vznikající po-totalitní, nebo spíše už po-„normalizační“ situaci. Mezitím se ale ukázalo, že Křenův první soupis problémů a předběžný pokus o odpověď se týká nejen témat osvěty a výuky, ale také, nebo dokonce

1 JAN KŘEN, *Bílá místa v našich dějinách?*, Praha 1990.

především, samotného provozu české historiografie, jejího stavu i jejích přístupů, a nepochybně také reflexe jejího celkového vývoje po druhé světové válce.²

Rozhodně to platí o znalostech dosavadních proměn českého dějepiscetví, o různých teoreticko-metodologických pozic, jeho ideových perspektiv i ideologických předpokladů, o jeho kontinuitách i diskontinuitách, a neméně to platí o znalostech dějin působení jeho jednotlivých představitelů. Dlouhou dobu byly zatemňovány ideologicky, zjednodušovány politicky a neutralizovány obsahově. A na druhé straně, v případě ineditních historiků z normalizační doby i jejich mladších kolegů z doby „porevoluční“, se třeba Pekař a Kalista stávali do jisté míry alternativou nebo i teoreticko-metodologickou inspirací, která často nahrazovala rozhled mezinárodní. Je příznačné, že třeba Gollovu stať *Dějiny a dějepis* z roku 1888/1889 považuje dodnes značná část českých historiků za vrchol teoreticko-metodologických principů dějepisné práce.

Jedním z rozhodujících úkolů po roce 1989 by se proto mohlo zdát vyrovnání s historiografickými výkony i s kulturním působením historiků, patřících – ať už v bezprostředním nebo v širším smyslu – ke Gollově škole.

Zejména to pak bylo „strašidlo“ Pekaře a „pekařovství“, které dlouhou dobu obcházelo nejen českým marxistickým dějepiscetvím, ale vlastně i celou jednou základní linií české historiografie vůbec, totiž linií evangelicko-pokrokařskou,³ na níž marxisté v mnohém navazovali a s níž sdíleli nejen přesvědčení o „vrcholech“ českých dějin v husitství a obrození, ale i víru v jejich sociálně, politicky a nacionálně mobilizační potenciál.

Pohlédneme-li dnes na řadu pekařovských titulů, které mezitím vyšly, ať už jde o cenné doplňky k edicím korespondence, připravené Jaroslavem a Janou Čechurovými,⁴ o bohužel selektivní a neúplnou edici Pekařových deníků⁵ či o reedici

2 Poněkud chvatně napsaná a v mnohém neúplná publikace JOSEFA HANZALA, *Cesty české historiografie 1945–1989*, Praha 1999, „zajímavá [jak poznamenal recenzent Zdeněk Vašíček] spíše tím, co v ní není, než tím, co v ní je“, tuto úlohu rozhodně nemůže převzít.

3 Oproti linii „katolicko-konzervativní“, do níž by se mohli zařadit například V. V. Tomek, J. Goll, J. Pekař, J. Hanuš, J. Šusta, J. Hobzék, Z. Kalista, B. Chudoba a další a jejíž vrcholnou literární reprezentací bylo nepochybně *Bloudění* Jaroslava Durycha, druhá linie, linie „evangelicko-pokrokařská“, navazovala silněji na F. Palackého a vedle „nehistoriků“ T. G. Masaryka, Emanuela Rádlu a z poslední doby například brněnské teoložky B. Komárkové sem lze připočítat J. Werstadta, J. Prokeše, F. M. Bartoše, O. Odložilíka, K. Kučeru a do určité míry také V. Novotného, R. Urbánka a K. Kroftu; levé křídlo tohoto evangelicko-pokrokařského dějepiscetví (Jan Slavík a Zdeněk Nejedlý) pak můžeme vnímat jako klestění „nemarkistické“ cesty k marxismu (V. Husa, J. Charvát, J. Macek atd.). Kulturně tato linie dlouho působila prostřednictvím Aloise Jiráska, jehož *Temno* představuje ideový pendant historických reprezentací této linie ke knize Durychové, a v mnohém přezívá dodnes.

4 JAROSLAV ČECHURA, JANA ČECHUROVÁ (edd.), *Co v listech úcty a přátelství nebylo*, Dějiny a současnost 17/1995, č. 2–4, s. 42–44, 41–44, 42–45); JAROSLAV ČECHURA, JANA ČECHUROVÁ (edd.), *Vzájemná korespondence Josefa Pekaře a Antonína Rezka*, Časopis Národního musea, řada historická 167/1998, s. 37–68; JAROSLAV ČECHURA, JANA ČECHUROVÁ (edd.), *Korespondence Josefa Pekaře a Kamila Kroftů*, Praha 1999.

5 *Deníky Josefa Pekaře. 1916–1933*, (ed) JOSEF HANZAL, Praha 2000.

některých původních Pekařových textů,⁶ o řadu samostatných studií k interpretaci jednotlivých aspektů díla, vnitřních vztahů jeho jednotlivých složek a dějin jeho působení,⁷ a zejména pohledneme-li na tři⁸ monografické práce, věnované Pekařově životu a působení, totiž na *Josefa Pekaře* Zdeňka Kalisty,⁹ na stejnojmennou knihu Josefa Hanzala¹⁰ a na *Rakouského občana Josefa Pekaře* od Martina Kučery,¹¹ může se zdát, že jedno z výrazných „bílých míst“ české historiografie je už dostatečně „kolorováno“.

Pří zaujatějším pohledu však záhy vznikají pochybnosti, do jaké míry se vyrovnání s Pekařem opravdu podařilo, a zejména jakým způsobem k tomu ony tři uvedené monografie přispěly (anebo nepřispěly). A to je také motivem následujících úvah o tom, v čem výklady Pekaře zůstaly otevřené. Už zde lze ale zároveň předslat poněkud smutné zjištění, že pokud si chce člověk udělat reálnou představu o Pekařově díle a myšlení, nakonec musí sáhnout k nejstarší, vlastně na počátku 40. let minulého století koncipované, přesto však nejteoretičtější založené a analyticky i formulačně vyvážené knize Kalistově, vzdor její kritice u Hanzala, že nezohledňuje Pekařovy deníky, a konec konců také vzdor pokusům Martina Kučery doprovodit své výklady rozsáhlou empirií o Pekařově působení za války a o jeho „rakouském občanství“ různými exkurzy, bočními liniemi výkladu obecnějších Pekařovských problémů a především komentáři a hodnocením.

Obecně se dá konstatovat, že v souvislosti s výkladem jednoty Pekařova díla, s posouzením dějin jeho působení i s hledáním jeho významu pro současnost se vytvořilo (a vlastně už od Pekařovy smrti existuje) několik důležitých, silněji či

6 JOSEF PEKAŘ, *Na cestě k samostatnosti*, Praha 1993; TÝŽ, *Žižka a jeho doba*, Praha 1992; TÝŽ, *Dějiny československé*, Praha 1991; TÝŽ, *Kníha o Kostí. Kus české historie*, Praha 1998; TÝŽ, *O smyslu českých dějin*, Praha 1990 (jde v zásadě o opakování cenzurně staženého stejnojmenného vydání z Vyšehrada Z roku 1969) atd.

7 Vedle větší monografické práce z pozůstalosti KARLA KAZBUNDY *Jaroslav Goll a Josef Pekař ve víru války světové*, in: *Stolice dějin na české univerzitě v Praze 1914–1918*, díl 4, (ed.) Martin Kučera, Praha 2000, zde za ostatní zmiňme zejména JANA HAVRÁNKU, *Pekařův nacionalismus*, in: *Po cestách naléhavosti myšlení. Věnováno Josefu Zumrovi k 65. narozeninám*, (ed.) Irena Šnebergová, Praha, 1993, s. 159–168; FRANTIŠKA ŠMAHELA, *Josef Pekař, husitství a smysl českých dějin*, in: *Josef Pekař, Žižka a jeho doba*, Praha 1992, s. V–XXX, a také autory původně samizdatového sborníku *Pekařovské studie z roku 1987*, vydaného pod stejnojmenným názvem v roce 1995. Pro pochopení dějin Pekařova působení po druhé světové válce je důležitá edice textů *Druhý sjezd českých historiků (5. – 11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepiscevtví v letech 1935–1948*, (ed.) ANTONÍN KOSTLÁN, Praha 1993.

8 Monografickému pokusu MARTINA KUČERY, *Pekař proti Masarykovi*, Praha 1995, zde zvláštní pozornost nevěnujeme, neboť její základní myšlenky a argumenty (ale i předsudky) ve výkladu sporu o smysl českých dějin a jeho vývoje Kučerův *Rakouský občan Josef Pekař* v mnohem ohledu opakuje.

9 ZDĚNĚK KALISTA, *Josef Pekař*, Praha 1994. Jde o úplné vydání Kalistovy práce starší, vzniklé na konci 30. a počátkem 40. let, jejíž první dvě části (*Dráhou života a V pracovních badatelově*) vyšly už v roce 1941.

10 JOSEF HANZAL, *Josef Pekař. Život a dílo*, Praha 2002.

11 MARTIN KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař (Kapitola z kulturně politických dějin)*, Praha 2005.

méně silně identifikovaných, často ale jen naznačených problémových okruhů,¹² z nichž ale některé už byly již shora uvedenými a dalšími texty tematizovány a s různým úspěchem řešeny.

Asi nejpropracovanějším a v něčem už vyčerpaným pekařovským okruhem je jeho snaha o historizaci husitství, ať už se diskutovala v souvislosti se sporem o smysl českých dějin jako otázka jejich vrcholných dob a závazek pro přítomnost, nebo samostatně jako badatelský a interpretační problém české historiografie. Ke zhodnocení Pekařova přínosu Františkem Šmahelem lze dnes bezprostředně sotva co dodávat.

Do jisté míry něco podobného platí také o často zmiňovaném, nedokončeném a dlouho nepřístupném fragmentu třetího dílu Pekařovy *Knihy o Kosti*,¹³ od jehož vydání se hodně čekalo, a o jeho metodologickém a obsahovém vztahu k *Českým katastrům*, jedné z nejpodnětnějších Pekařových prací vůbec, která, jak Pekař ukazoval (v *Předmluvě ke druhému vydání* druhého dílu *Knihy o Kosti* i v samotné předmluvě k *Českým katastrům*), vznikla ze studií při přípravě třetího dílu. Zdeněk Kalista to ve svém výkladu tematické posloupnosti Pekařova bádání respektoval, materiálově ale dále příliš nepátral a víceméně přistoupil na Pekařovo vysvětlení z uvedených předmluv a z jeho rozhovoru pro *Venkov* v roce 1911. *Českým katastrům* přitom Kalista přikládal mimořádný význam nejen badatelský, ale i autorský, viděl v nich svého druhu Pekařův rozchod s přístupy *Knihy o Kosti* a dokončení jeho historického „hledání sebe sama“.¹⁴

Pro Hanzala byla *Knihy o Kosti* především dokladem setkávání a pronikání „romantismu a pozitivismu“ v Pekařově díle, což je u něj ale teze spíše ilustrativní než analytická, a Hanzal ji nereflaktovaně přebíral od Kalisty. Její třetí díl – Hanzal pracoval s jeho vydáním Marií Ryantovou – považoval ve srovnání s předchozími díly za „jistý úpadek (...) a to jak obsahový, tak formální“,¹⁵ aniž však jakkoli uvedl v čem a proč, a také on se rychle obrátil k výkladu *Českých katastrů*.

12 Jejich následující výběr není ani tolik dán jejich samotným významem v celku Pekařova díla, nýbrž skutečností, že se jim dosud věnovala spíše menší pozornost a že v jednotlivých monografiích, zde analyzovaných, byly spíše oslabovány ve prospěch biograficky orientovaného psychologismu.

13 V případě třetího dílu se ve skutečnosti jedná o více textů. Základem jsou nepochybně čtyři kapitoly vydané a komentované Marií Ryantovou v pátém vydání *Knihy o Kosti*, Praha 1998, které Jaroslav a Jana Čechurovi doplnili o *Rustikál a České katastry tereziánské*, in: Jaroslav Čechura, Jana Čechurová (edd.), Josef Pekař: Příběh *Knihy o Kosti*, Praha 2005, jejichž vydání pak ještě rozšířili o Pekařův *Původní koncept druhého dílu Knihy o Kosti*. Polemický hluk směrem k vydání třetího dílu Marií Ryantovou, který jejich edici předcházela, překryl některé možné otázky, například jakou strukturu měl mít celek, jaké místo a jaký význam v něm měly mít oba jimi editované texty. Člověk se sice dozví, jaké zvláštní druhy papíru a za kolik Pekař pro první vydání *Knihy o Kosti* objednal, nikoli však o tom, na jaké metodologické a hermeneutické problémy Pekař narazil, nebo v čem jejich edice dalších prací z okruhu *Knihy o Kosti* přispívá k hlubšímu porozumění celku Pekařova historického výkonu.

14 Z. KALISTA, *Josef Pekař*, s. 128.

15 J. HANZAL, *Josef Pekař. Život a dílo*, s. 89.

Kromě toho Hanzal zde, jakož i na některých dalších místech své knihy, neformuluje zcela přesně, když tvrdí, že třetí díl *Knihy o Kosti* byl ve 30. letech „již vysázen“ (a časově tak navíc zaměnil nedoložená tvrzení přátel, Pekařovy náznaky a nepřímé doklady z doby kolem první světové války s aktuální situací poloviny 30. let) a pak „rozmetán“, a neuvědomil si přitom ani problém případné asymetrie mezi (patrně) jádrem třetího dílu v jejím pátém vydání a mezi údajně „vysázeným“ a pak „rozmetaným“ celkem, mezi tím, co je víceméně k dispozici, a tím, co by z povahy věci i dosavadního přístupu mělo být doplněno. Podrobnější odpověď na nabízející se otázku, proč Pekař svoji práci na třetím dílu přerušil, nebo dokonce proč ho „rozmetal“, u Hanzala nakonec zůstala otevřená, podobně jako konec konců i v *Příběhu Knihy o Kosti* Jaroslava a Jany Čechurových, nespokojíme-li se s odpovědí triviální, nabídnutou Pekařem samým, totiž důvody pracovního přetížení a přelitím badatelského úsilí do práce na *Českých katastrech*, případně „nesnáze“, které měl [Pekař] s vydáváním knihy, vydané vlastním nákladem“. ¹⁶

Ale třeba by se daly formulovat ještě další, silněji v badatelských problémech nebo i v politickém zájmu založené hypotézy, ¹⁷ proč Pekař svůj projekt novověkých českých „dějin vnitřních, zejména sociálních a hospodářských“ ¹⁸ nedokončil. Podrobnější rekonstrukce Pekařova záměru, naznačovaného v dopisech Gollovi, že třetí díl by měl rozebírat *dějiny dominikálu*, poddanské reformy Marie Terezie a Josefa II. a zápasy poddaných s vrchností zhruba do roku 1848, by ale vyžadovala méně „pozitivisticko“-deskriptivní a více hermeneutický přístup k materiálu.

Ne zcela se dnes zdá být objasněn obsah a význam dalšího okruhu pekařovské problematiky, jeho státoprávnictví, sice vyzvedaného, nicméně málo analyzovaného u Hanzala, a silněji tematizovaného u Kalisty, které Martin Kučera učinil

16 Z. KALISTA, *Josef Pekař*, s. 294.

17 Nebylo tomu třeba také tak, že závažnost získaného materiálu a síla problému přemohly původně zvolenou perspektivu výkladu i možnosti předtím použité metodologie? Možná také, že se výsledky studia pramenů ke třetímu dílu ukázaly být významnější a svou povahou obecnější, než aby byly vyplývány na líčení venkovského života na Kostecku. Anebo se pro Pekaře v určité době mohlo zdát důležitějším, aby ve smyslu dobové české protivídeňské politiky v *Českých katastrech* ukazoval, čím byl vlastně český stát v době svého úpadku v 17. a 18. století pro habsburskou dynastii, co v oné době znamenal český sedlák a čím čeští sedláci přispěli k její evropsky orientované rodové politice. Důvody byly třeba ještě silněji politické, neboť mohlo jít také o snahu objektivnější historickou argumentací doložit vlastní státoprávní přesvědčení, že z popření českého státního práva má prospěch nakonec jen Vídeň, a to jak na úkor Čechů, tak na úkor českých Němců.

18 Jak ho sám charakterizoval koncem roku 1911. V této souvislosti snad bude zajímavé připomenout, že koncept „vnitřních dějin“ pochází z francouzského porevolučního liberálního dějepisectví, kde byl těsně napojen na pojem „civilizace“ jako zvláštního hlediska univerzálních dějin a kde se jeho pomocí tematizovaly dějiny sociálních struktur, politických systémů, myšlení a kultury. K Pekařovi se tento pojem dostal nepochybně přes Palackého, který však používal obrat „dějiny niterné“ – k tomu srov. JOSEF VÁLKA, *Palacký a francouzští liberální historikové II*, in: František Palacký 1798–1998, *Dějiny a dnešek*, (ed.) František Šmahel, Praha 1999, s. 96.

centrem i folií svého líčení Pekařových publicisticko-politických aktivit v době první světové války. Tyto Pekařovy aktivity se pak staly důvodem jeho opakovaných kritik po první světové válce¹⁹ a také později. S některými Pekařovými státoprávními argumenty i s na nich postavenými geopolitickými úvahami přitom bylo možné se znovu setkat v 80. letech minulého století v souvislosti s mezinárodní diskusí o kulturním a politickém významu střední Evropy, navazující na esej Milana Kundery o *Únosu Evropy*.

Pro Kučeru se české historické státní právo stalo samozřejmým základem pro odmítnutí možných i skutečných kritik Pekařova údajného prorakouského loajalismu, případně „politického monarchismu“ (Galandauer), rámcem výkladu jeho „občanských“ aktivit i obecnější charakteristikou tehdejší domácí politiky.

Ale právě zde by bylo třeba formulovat další a dále jdoucí otázky, zejména po individuálních i koncepčních zvláštnostech Pekařova chápání a prosazování historického státního práva a po jeho případných odlišnostech od státoprávních přesvědčení ostatních politiků oné doby. Že se jednalo o východisko české politiky široce sdílené nejen v době první světové války a že „státoprávní ohrazení“ čeští poslanci opakovali při zahájení každého volebního období až do zániku Rakouska-Uherska (naposledy 30. května 1917), je známou skutečností,²⁰ a Kučerovu poněkud provokativní formulaci o Pekařově „rakouském občanství“ by výklad těchto shod a odlišností měl rozhodně doprovázet, aby se prosvětlyly jeho hlavní linie, a také umožnilo nahlédnout, kdo ještě může být v Čechách oné doby kromě Pekaře vyložen jako „rakouský občan“. Je to charakteristika obecnějšího politického a světonázorového a politického fenoménu, nebo jen dodatečně zkonstruovaná interpretační perspektiva pro výklad jednoho historického individua? A co vlastně označuje? To se zdá být důležité mimo jiné také proto, že by se pak možná stala srozumitelnějšími i některá pozdější, shora naznačená přesvědčení o kulturním a politickém významu rakousko-uhersky garantované střední Evropy mezi Ruskem a Německem a o jejích politických možnostech.²¹

19 Jen na okraj zde můžeme připomenout, že neblahý pojem „pekařovština“ pochází už z těchto dob.
20 S druhé strany nelze přehlížet nedůvěru české veřejnosti k historickému státnímu právu, která vlastně už od 70. let 19. století rostla z jeho neúspěchů. Pekař tuto nedůvěru musel vnímat a bylo by zajímavé se dozvědět, jakým způsobem se s tím vyrovnával, případně proč na to nedbal.

21 Sem by patřilo i vyrovnání s Pekařovou takřkajíc „transnacionální“ komponentou českého historického státního práva, které, jak Pekař tvrdil, „není naprosto jen programem česky nacionálním“, nýbrž „programem, jehož naději mohou být účastni stejnou měrou Němci jako Češi“ - cituji podle J. HANZÁLA, *Josef Pekař. Život a dílo*, s. 13. Pak je totiž možné klást si otázku, do jaké míry se zde naráželo na politické, tzn. neetnické pojetí národa, ba dokonce na skutečný občanský princip, a také otázku, v jakém vztahu bylo obojí k Pekařovu prokazatelnému a programovému nacionalismu a jak to souviselo s jeho konzervativním pojetím dějin. Jinou záležitostí je nejistota, do jaké míry Pekař už vlastně nebyl ochoten proměněnou situaci vnímat. Zejména by bylo třeba ukázat šance, jaké měla jeho státoprávní koncepce v představách německých a rakouských konzervativců, nacionalů

V teoreticky málo strukturovaném, většinou jen agregovaném²² nakupení fakt, jmen a vědomostí, jakkoli občas velmi původních a zajímavých, někdy dokonce velmi důležitých, je u Kučery všechno podáváno jako stejně významné a stejně spolehlivé.

Absence analýz evropsky obecnějších historických procesů, politických předstáv i intelektuálních konceptů oné doby, ať už by byly s Pekařem stejnosměrné, analogické, alternativní anebo mu protikladné,²³ znemožňuje jeho širší duchovní kontextování nebo i komparaci, ale především chybí jednotící perspektiva výkladu, již psychologizující hledisko „válečného zážitku“ ani vágní „rakouské občanství“ nemohou nahradit. Vše je pak viděno dost nediferencovaně: výklad zásadních stanovisek stojí vedle líčení kuriozit, soukromé vedle veřejného; odbočky a detaily občas zatemňují problém samotný, líčení následností simuluje kauzality a nakonec jsou události, zejména domácí, a také rekonstrukce Pekařova „válečného

i liberálů a do jaké míry se mohla stát východiskem pro poválečná jednání. Přibližně ve stejné době, kdy Pekař své věty o účasti našich Němců na státoprávních nadějích formuloval, poznamenal s hořkostí rakouský spisovatel Joseph Roth, že „v době, kdy většina Slovanů v říši zpívala ‚Zachovej nám Hospodine‘, snažili se je rakouští Němci přehlušit písní ‚Wacht am Rhein‘“. Zde Pekařův politický „historismus“ jakoby selhával před Masarykovým „politickým realismem“.

- 22 To platí například už o výchozím Kučerově interpretačním konceptu, o Pekařově údajném „válečném zážitku“. Jde o zvláštní psychickou kvalitu, o existenciální situaci, o duchovní konstelaci, nebo dokonce o jejich kombinaci? Označit vnímání a komentování válečných událostí a případnou pomoc přátelům „válečným zážitkem“ je velmi přibližné už proto, že se to ve své nediferencovanosti může použít pro charakteristiku zážitků většiny obyvatelstva oné doby v Čechách – a nejen v Čechách. S podobnými obtížemi se rovněž sleduje Kučerovo pojetí Pekařova „rakouského občanství“, v němž se nerozlišuje mezi občanem ve smyslu citoyen a ve smyslu bourgeois a s nímž se spíše pracuje jen v dimenzi zájmu o politiku. Nejasné je rovněž Pekařovo „rakouské občanství“, jehož výklad se v zásadě omezuje pouze na dobu první světové války (předtím Pekař „rakouským občanem“ nebyl!?) a nejasné zůstávají i jednotlivé segmenty tohoto „občanství“ a jejich vztah, totiž národní identita, politická loajalita a sociální zájem.

Očekávat by se možná mělo také srovnání konstrukce Pekařova „rakouského občanství“ s pokusem o starší programové vymezení tohoto pojmu u Ludwiga Gumplowicze. To by bylo důležité také proto, že oba, Gumplowicz i Pekař, ve jménu „státu“ vlastně odmítali pojem „společnost“ (jako sféru sociálních rolí, identit a zájmů). Přesvědčení o historické nadřazenosti státu nad společností pak mohlo sloužit pro neutralizaci rozporných důsledků a nebezpečí, vyplývajících z jeho tendencí k proměně ve „stát“ národní, při jehož utváření (jak pro naše prostředí ukazoval Otto Urban) hrály dost velkou roli právě sociokulturní změny (kapitalismus, industrializace, utváření „buržoazní společnosti“ a její zvláštní zájmy).

- 23 V čem je například možné vidět shody a rozdíly Pekařova „státoprávnictví“ se starším „austroslavismem“ nebo i s (pozdější) „pozitivní politikou“? Kde by se měly hledat difference mezi „státoprávním postojem“ a „federalismem“? V čem bylo Pekařovo pojetí státního práva legalistické, v čem konzervativní a v čem třeba jen tradicionalistické? Jakou roli to hrálo při snaze o jeho prosazování, jaký druh stoupenců to mohlo stimulovat, jaké sociální a politické aktery nacházet? A také jaký byl Pekařův (v knize jen velmi povšechně naznačovaný) vztah ke Gollovým politickým aktivitám (třeba ke Gollovu pokusu o založení prorakouské národní strany nebo k německému souboru Gollových článků z roku 1917)? To vše by porozumění Kučerových výkladů přinejmenším usnadnilo. Podrobnější charakteristiku by si ale zasloužily i jiné, v práci (se samozřejmostí) užívané pojmy jako „pozitivismus“, „historismus“, „realismus“ atd., ať už proto, že se jejich obsah v průběhu času měnil, anebo proto, že se už tehdy používaly velmi vágně.

zážitku“ zasazeny do tradičního způsobu narací českého nacionálně-politického dějepisce.

Kučera přitom Pekařovo pojetí státního práva vlastně neukazuje jako reálnou alternativu politického utváření střední Evropy, nebo dokonce jako otevřenou možnost dějin, jen se Pekaře snaží vysvětlit, pochopit a lidsky obhájit. Absence onoho širšího hlediska z Pekaře ale dělá (na rozdíl od Masaryka a konec konců i od Golla, u nichž by se bez podobného širšího situování nebylo možné vůbec obejít) myslitele i „občana“ poněkud provinciálního. A provinciálně pak působí i charakteristiky Pekařových postojů: otevřeně například zůstává, do jaké míry lze o Pekařovi hovořit jako o konzervativci a do jaké míry byl naopak liberálem, a co z toho prosakovalo do Pekařových odborných výkladů i polemik.²⁴ Kučerovo vymezení Pekařovy politické pozice jako „liberálního demokrata konzervativního typu“²⁵ není pro mne zcela transparentní. Vlastně se tak píše černou křídou do komína, neboť tato politická charakteristika nediferencovaně přitakává všemu. S ohledem na to, že Kučera sám cituje Pekařovo přiznání o „nedůvěře k ‚evangeliu‘ všeobecného hlasovacího práva“²⁶ a o něco dále zdůrazňuje, že Pekař nevěřil ani Masarykovu pojetí demokracie, se pak klade otázka, co se má „demokratičnosti“ v tomto shrnutí Pekařova politického přesvědčení vlastně rozumět a do jaké míry, případně dokdy byl Pekař ovlivněn Gollovými výhradami vůči egalitární povaze demokracie a všeobecnému hlasovacímu právu. Tvzení, že „ani demokratismus není jen jeden“²⁷ v knize o občanství a politických postojích rozhodně nestačí.

Zde by asi také stálo za to otevřít otázku vnitřního spojování středoevropského liberalismu s nacionalismem, což bylo charakteristické nejen pro mladočeské politické postoje z 90. let předminulého století, ale také pro obnovovaný český liberalismus po „sametové revoluci“. Zdá se, že to platí i pro základy Pekařova politického přesvědčení, a analýza obou těchto komponent, hospodářského liberalismu a politického nacionalismu, jakož i případných zvláštností jejich propojování by mohly otevřít aktuálnější perspektivy výkladu.

24 Například už počátkem 30. let minulého století se dobršíšský redemptorista Konstantin Miklík pokoušel relativizovat (protimasarykovské) nadšení z Pekařovy „nábožensko“ v katolických kruzích a ukazoval, že Pekařův vztah k náboženství (na rozdíl od Masaryka) je vlastně jen vnější a svou povahou liberalistický a že Pekař katolicismus a církev uznává jako jen historickou sílu a sociální instituci, ale jinak ho nezajímají. Z tohoto hlediska by bylo třeba rovněž objasnit, co se má rozumět Pekařovým „katolickým konzervativismem“, který údajně zneužil Eduard Winter. Profesor německé univerzity v Praze, badatel o josefinismu a Bolzanovi je zde nepřesně označen za „katolického kněze“.

25 M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 29.

26 M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 52–53. K tomu srov. s. 263.

27 M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 254.

Rovněž charakteristika Pekařova konzervatismu v zásadě z jeho selského původu a z lásky k rodnému kraji²⁸ je možná důležitá psychologicky a snad i otevírá možnosti výkladu Pekařova pojetí hodnot v perspektivě jeho nadřazování „společnosti“ (*Gemeinschaft* v duchu Töniessově), případně „malých struktur“ sociálního života (ve smyslu Otto Urbana)²⁹ nad prosazující se moderní „společnost“ (*Gesellschaft*),³⁰ neumožňuje však porozumět, co z toho bylo skutečným východiskem pro formulování politického konzervatismu, co bylo pouhým tradicionalismem, co pravicové či reakcionářské, a co třeba bylo jen sentimentalismem, případně také u Kučery zmiňovaným romantismem. A kromě toho: selského, resp. vesnického původu byla v 19. i 20. století řada českých aktivistů, kteří možná stejně nebo i víc než Pekař milovali českou krajinu, a přesto je nelze označit za konzervativce. Zdá se, že klíše zde zvítězilo nad diferencující (a kontrolovatelnou) argumentací.

Navíc se v Kučerových výkladech objevují prejudikující, analyticky nedoložená a stranická³¹ hodnocení, navíc občas dost starosvětsky formulovaná,³² a vedle nich

- 28 Zdá se, že v české historické literatuře se jedná o obecnější stereotyp, vzniklý z podceňování práce na dějinách pojmů a zároveň i z bezradnosti, jak konstruovat módní konzervativní tradice ve výrazně středostavovském a rovnostářském národě. Podobnou konstrukci konzervatismu z původu a krajiny totiž nedávno použil pro F. L. Riegra Robert Sak. Zvláštní druh esencialismu, který to předpokládá, bohužel zatemňuje možnost poznání případných konkrétních projevů a funkcí různých podob „konzervatismu“ (jak je například kdysi rozlišil S. Huntington) v jednotlivých historických konstelacích českých dějin.
- 29 Možná právě zde, v hodnotách české venkovské „pospolitosti“ a v zásadě barokně ukotvených „malých strukturách“, by bylo možné hledat původ a základy oné zvláštní dimenze rodu, pudovosti a instinktu, „jazyka a krve“ v Pekařově pojetí národa, na které upozornil Z. KALISTA, *Josef Pekař*, s. 215–217.
- 30 Jen na okraj zde lze upozornit, že s pojmem „společnost“, do jejíhož kontextu pojem „občan“ patří přirozeněji než do významového pole „národ“, evokujícího spíše představu rasy, pokrevnosti a „bratrství“, Pekař vůbec nepracuje, zejména ne v úvahách o česko-německých vztazích. Vše se totiž točí kolem „národa“ a jeho historických práv a také kolem iluze, že domácí Němci mají na státním právu stejný zájem jako Češi. Praktická absence pojmu „společnost“ je kromě toho u Pekaře i obecněji zajímavá v souvislosti s poukazováním na jeho ovlivnění Lamprechtem, kde se naopak jednalo do značné míry o koncept centrální.
- 31 Například v čem a proč byla Masarykova „představa ‚nové Evropy‘ riskantní“, M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 28, jak souvisela Pekařova „politizace“ po roce 1916 s jeho kritikou Masarykovy filosofie českých dějin (s. 27) a jak s jeho prožitkem války (s. 110), z čeho rostlo Pekařovo občanství a které jeho složky se politizovaly, proč je postup Jana Slavíka ve sporu o smysl českých dějin označen jako emocionálně zaujatý (s. 27) a postoj Šaldy jako zaujatý subjektivně (s. 257), nebo v čem je Haubeltova recenze Hanzala nenávislná (s. 111). V práci by možná vůbec stálo za to poněkud šetřit hodnotícími adjektivy a snahou hodnotit takřkajíc „na potkáni“ („pseudoteorie Petra Příhody“, s. 270) a více argumentovat. Je například možné se ptát, jak spolu souvisí u Kučery jedním dechem vyslovovaná Pekařova podpora zahraničních kontaktů university s tím, že „přesto rozmloval mladším kolegům (...) vstup do diplomatických služeb“ (s. 258)?
- 32 Rozporná, vyčpělá a frázovitá slovní spojení jako monumentální nástin – M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 18, plamenný výkřik (s. 35), rankovská ražba (s. 40), či mistrovská brilance (s. 138), hlubinný výklad (s. 270) jsou samozřejmě věcí Kučerova vkusu a jeho literární sebestylizace. Dnes, v době existence genderového dějepiscetví, je však nezbytné připomenout, že v české historiografii časté obraty jako „mužné napětí“ (s. 106) či „mužné postoje“ působí přinejmenším nepoučeně o prosazujících se principech soudobého dějepisného diskurzu.

i chybná tvrzení³³ a redakční chyby,³⁴ které ruší podobně jako některé Kučerovy sporné, nicméně sebevědomě předkládané decize,³⁵ navíc nesouvisějící zcela se zvoleným tématem.

Přehlédnout bohužel nelze ani některé nedůslednosti ve výkladu: na jedné straně Kučera odmítá Galandauerovu charakteristiku Pekařovy pozice jako „politického monarchismu“, na straně druhé pak spekuluje, že „obnova české historické státnosti (...) zřejmě v podobě konstituční monarchie v čele s českým šlechticem, nejspíše z rodu ‚Lobkowitzů‘, byla možná jeho [Pekařovým] nahlas nevysloveným, nesplněným a nespílnitelným snem“,³⁶ což je, mimochodem řečeno, v Kučerově knize snad jediný pokus o naznačení konkrétní politické intence Pekařových představ o obnově českého historického státu. S podobnou asymetrií, ne-li přímo rozparem se setkáváme také v Kučerově samozřejmém respektování Pekařova důrazu na české historické státní právo, které však nutně předpokládá existenci (reformovaného či federalizovaného) Rakouska, ale v jiné souvislosti (s. 110) se beze všeho říká, že Pekař „v podstatě žádnou (...) větší důvěru v Rakousko“ neměl,³⁷ takže by

33 Rozhodně nelze s Kučerou souhlasit, že „první přehled filosofie dějin (...) v české literatuře vydal Karel Štefek“ – M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 25, naopak šlo spíše o jeden z posledních.

34 Například křestní jméno W. Ditheye nebylo Walter, jak je uvedeno v poznámce 186, nýbrž Wilhelm; ne zcela přesné jsou také některé další Kučerou uváděné bibliografické údaje.

35 Jako například tvrzení o údajně nevyvojené a neprocesuální badatelské perspektivě Maxe Webera, která podle Kučery nemůže „výrazněji stimulovat historické myšlení“. To neplatí ani věcně (k tomu srov. Weberovy konstrukce „ideálních typů“ jako středověké město či historických sociálních a hospodářských a politických procesů jako byrokratizace, racionalizace, „odnáboženštění“), ani historicky s ohledem na Weberův vliv na evropskou historiografii po první světové válce (například Ernst H. Kantorowicz v Německu, medievista Neuschyln v Rusku, u nás Bedřich Mendl a Jan Slavík), ani o vývoji světové historiografie po válce druhé (Werner Conze, Hans-Ulrich Wehler a Jürgen Kocka v Německu, Paul Veyne a Marcel Gauchet ve Francii, Peter Burke v Anglii, Michael Mitterauer v Rakousku, u nás Josef Válka, Otto Urban, Jaroslav Kudrna a celá řada dalších historiků všude ve světě, ať už se zabývají dějinami středověku či novověku, hospodářskými dějinami nebo dějinami sociálními). Hlavně to neplatí o samotném Pekařovi, který se Weberovy argumenty o objektivitě historického a společenskovědního poznání (tzv. Wertfreiheit) snažil na počátku 30. let explicitně využít ve své polemice se Slavíkem. A zcela nesrozumitelně působí v tomto kontextu Kučerova výtku, že u „Maxe Webera chybí darwinovský rozměr evoluce“ – M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 26. Má-li to znamenat požadavek naturalistického pojetí historického a vůbec duchovědního poznání, pak Weberovo pojetí historie jako vědy o kulturních skutečnostech opravdu muselo něco takového odmítnout (a s Weberem však i následující historiografická metodologie). Pokud se tím pro historii nárokuje nějaké „sociálně-darwinistické“ východisko či „sociálně-darwinistické“ chápání historického vývoje (obojí je z dnešních hledisek jak věcných, tak politických nepřijatelné), pak je předvedené Kučerovo odmítnutí Webera založeno jen ideologicko-doktrinálně.

36 M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 253.

37 S ohledem na centrální postavení státoprávní myšlenky v Kučerově výkladu Pekařova rakouského občanství by možná také stálo za to, aby se v souvislosti se zmiňovaným „zlověstným vlastnoručním listem císaře Františka Josefa z 10. října 1915“ – M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 100, autor vyrovnal s tvrzením Karla Schwarzenberga, že právě to bylo důvodem Pekařovy „ztráty vřív v uskutečnění státního práva v rámci Rakouska“ – srov. KAREL SCHWARZENBERG, *Politická myšlenka Jana Pekaře*, in: O Josefu Pekařovi. Příspěvky k životopisu a dílu, (ed.) Rudolf Holínka, Praha 1937, s. 249.

stálo zato ukázat, proč o to vlastně usiloval. Pro hodnocení Pekařova „rakouského občanství“ (a také jeho už zmiňovaného „loajalismu“) se však zdá být řešení tohoto vztahu kruciólní. Bylo by zajímavé, kdyby se Pekařovy politické aktivity z dob první světové války vyložily na folii jeho vnímání evropsky viděných existenčních možností Rakouska. Na počátku 30. let Pekař například vzpomínal na svou nedůvěru z dob před koncem války, „že by Anglie a Francie svolily k úplnému rozbití Rakouska“ a že „zájem obou mocí bude spíš Rakousko, od Německa odtržené, zachovat“.³⁸ To je nepochybně silná teze, jejíž „prohabsbursko“-středoevropské temperování nelze přehlédnout, a nepochybně by se výklad podobných koncepčních alternativ neměl omezit jen na vágní tvrzení, že Pekař „zánik Rakousko-Uherska zřejmě nepřijal bezvýhradně“,³⁹ nebo dokonce pracovat s tezí, že Pekař „uvažoval do jisté míry shodně s Masarykem, jen závěry, které vyvodil z analýzy poměru velmocenských sil, byly jiné“.⁴⁰

Nejednalo se ale naopak o rozdíly principiální?! Cožpak Pekařův důraz na kontinuitu dějin a jeho víra v historicky vzniklé politické útvary a instituce, jejichž existenci i funkce údajně potvrdil a stabilizoval staletý vývoj (a které by proto neměly zanikat, což se týká právě tak českého státního práva jako habsburského císařství), nebyl právě tím způsobem uvažování, v němž se Pekař s Masarykem v oně době nejvíce rozcházel? Na tom skutečnost, že Masaryk pracoval s vědomím více možností poválečného uspořádání, včetně státoprávního, nic nemění.

Kučerovo zprostředkování Pekařovy historické legitimizace státoprávních požadavků je jistě v mnohém poučné a pro porozumění Pekařovi nezbytné, zůstává však další otázkou, do jaké míry tento druh argumentace působil na širší veřejnost, která, jak ukazoval už Kalista, dobře věděla o dosavadních neúspěších státoprávní politiky,⁴¹ uvědomovala si nesouměřitelnost hranic státu a hranic národnostních

38 Jen na okraj připomeňme, že podobná stanoviska spojenců opravdu existovala, a že dokonce přezívala i na pařížské mírové konferenci a po ní, což dokládá například Peroutkovo *Budování státu* v kapitole *Snahy o konsolidaci střední Evropy*. Peroutka nás také zpravuje, že vlastně ještě v roce 1921 cítila česká zahraniční politika potřebu obhajoby „nedávno obnovené samostatnosti některých národů“ střední Evropy a hledala protiargumenty k obavám o rozkladu původní ekonomické infrastruktury i proti pochybnostem o možnostech bezproblémového etnického soužití v nástupnických státech. Strach z velkomadžarské politiky a z možného obnovení habsburských ambicí ve střední Evropě ostatně přežíval v české politice ještě hluboko do 30. let.

39 M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 263.

40 M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 110.

41 Exkurz o vývoji státoprávní problematiky, který s ohledem na možnosti čtenářovy orientace v Kučerově argumentaci v knize přichází dost pozdě (M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 163–172), až v běhu výkladů Pekařova stanoviska v souvislosti s tzv. adresou císaři Karlovi. Je přitom pojat historicky poněkud jednodimenzionálně a v mnohém účelově, jako svého druhu distancce od kritik Pekařových politických aktivit za první války u Jana Slavíka, s jehož silnou tezí o esenciální souvislosti Pekařova pojetí dějin a jeho „víry v Rakousko“ se Kučera ale nepokouší vyrovnat. Zdá se, že to pro něj není důležité ani jako metodologický problém, ani jako doklad pozdějších

(a problémů, které by z této asymetrie při přezívání Rakouského císařství plynuly), a navíc se stále zřetelněji obracela od historického státního práva k právu přirozenému a k myšlence sebeurčení.⁴² Zde by asi bylo možné Pekařovu publicistiku označit spíše za vyjádření postojů názorově angažovaného vědce či intelektuála než uvážených, realistických a perspektivních postojů politických v silném slova smyslu.

Čtvrtým okruhem problémů, které se v souvislosti s Pekařovým dílem a působením vynořují, je výklad jeho pojetí národa jako rozhodujícího pojítka minulosti s přítomností a také jeho světonázorového a politického nacionalismu.⁴³ Jde o základní prvek Pekařova pojetí českých dějin a jejich kontinuity, a jako takový byl záhy programově postaven proti Masarykově představě o jejich náboženském a humanitním smyslu. V souvislosti s Pekařovou publicistikou po vzniku republiky upozornil Zdeněk Kalista na Pekařův víceméně organický přechod od starší státoprávní koncepce k „myšlence historického státu českého, tj. státu, který se nezrodil teprve z novodobých hesel ‚sebeurčení národů‘, demokracie apod., a proudů na ně navazujících, nýbrž byl budován národními generacemi po staletí v podivuhodně jednotné a souvislé práci“,⁴⁴ a odtud se pak pokusil vyložit nejen Pekařův poválečný programový nacionalismus, ale i jeho vztah k církvi a náboženství vůbec a také k nově vzniklé církvi československé, což je jedním z dalších problémových okruhů interpretací Pekařova díla, kterému se v posuzovaných pracích vlastně věnuje pozornost minimální, a také Pekařovu obhajobu „stavitelů historického státu českého“, tzn. historické šlechty, což vrcholil v *Omylech a nebezpečích pozemkové reformy*. V této perspektivě kontinuity dějin a trvalého významu jejich sociálních i institucionálních sil, vývoje jako organického růstu i stále aktuální přítomnosti dějin se samozřejmě otevírá jiná možnost interpretace Pekaře jako (v zásadě) konzervativního myslitele⁴⁵ než z Kučerova „z vydatného a čistého pramene [Pekařova] venkovského původu“.⁴⁶

postojů k Pekařovi a pozdějších hodnocení Pekařových válečných aktivit. Důležitější však je, že Kučera neusiluje ani o přesnější situování Pekařova stanoviska ve vývojových proměnách státoprávního myšlení jako celku, ani o výklad jeho místa a významu ve spektru dobových evropských politických představ. Výklad státního práva pak občas vzbuzuje dojem, že se nakonec jednalo jen o vedlejší produkt badatelova důvěrného styku s minulostí, spontánně usilujícího, aby se z ní zachovalo co nejvíc pro budoucnost.

42 K tomu Z. KALISTA, *Josef Pekař*, s. 62–63.

43 Na jehož význam pod nadpisem „lidský nacionalismus“ kdysi upozorňoval Jaroslav Werstadt. Zatím nejpřesvědčivější analýzou Pekařova nacionalismu se mi zdá být dosud zmiňovaná práce JANA HÁVRÁNKY, *Pekařův nacionalismus*.

44 Z. KALISTA, *Josef Pekař*, s. 67.

45 Pokusil se o ni například PETR PITHART, *Kavalír Josef Pekař*, in: Pekařovské studie, (ed.) Eva Kantůrková, Praha 1995, s. 123–145.

46 M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 271.

Také Martin Kučera, podobně jako Hanzal, respektuje u Pekaře obecně nacionální motiv a jeho funkce v našich dějinách a poukazuje na význam jeho národovectví, na „Pekařovu předválečnou mladočeskou epizodu“ a pak i „vlastenecký zápal“ v prvních poválečných letech, na jeho porozumění Kramářovi a Kramářově národní demokracii, s níž šel údajně bez váhání do opozice „k hradní politické praxi“. Pekařův historicky argumentovaný nacionalismus byl však nepochybně starší a příklon k nacionalismu politickému nepochybně umožňoval samými svými základy a přesvědčením o setrvačné síle dějin. Otevřené však zůstává, kdy k vytvoření, případně k aktualizaci programového nacionalismu u Pekaře došlo (jednou z možných hypotéz je spor o smysl českých dějin), a vedle toho také, do jaké míry je možné Pekařův historicky založený nacionalismus spojovat s jeho nejvlastnějším badatelským výkonem. Kalista byl obezřetný a bral vážně Slavíkovy námitky a historické kritiky Pekařova pojetí národa, Hanzal je v této souvislosti poněkud prvoplánově patriotický. A pro Martina Kučera je Pekařovo pojetí dějin nikoli „přímo nacionalistické“, nýbrž jen „nacionální“, a Slavíkova kritika proto bludná. Opírá se přitom o (ne vždy zcela přesvědčivé) komentování velmi selektivně vybrané literatury k problematice nacionalismu a jeho vývoje.⁴⁷ Rozdíl mezi specifickou podobou Pekařova nacionalismu, vybudovanou na hodnotě historické státnosti, a mezi obecnou podobou nacionalismu „novodobou“, na který upozornil Kalista, Kučera ve svém výkladu Pekařovy „politizace“ nevyužil a rychle přešel k obhajobě historicko-politických, a zejména emancipačních funkcí nacionalismů v 19. století. Přitom ale podceňuje, že Pekařův koncept národa a nacionalismu jako setrvalých momentů české historické kontinuity se už záhy stal terčem kvalifikované kritiky (ať už silněji z pozic morálních u Emanuela Rádlka nebo z pozic historických u Jana Slavíka).

Potřeba vyrovnání s Pekařovým nacionalismem má rovněž svou komponentu teoreticko-metodologickou. Jednak by se tak možná stalo srozumitelnější Pekařovo prezentistické ukotvení jeho historického zajmu a snad by byla nalezena i odpověď na otázku, do jaké míry je nejspodnější základ Pekařova pojetí dějin vlastně etnicko-nacionální, resp. antropologický,⁴⁸ a v neposlední řadě by asi bylo

47 Asi bych se jako Kučera neodvážil tvrdit, že práce Hobsbawma, Gellnera a Wehlera (která má kromě toho jen přehledový charakter dějin teorií nacionalismu) neberou v potaz rozdíly (M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 267) obsahu a funkcí různých „historických nacionalismů“ a nepřímo proti nim jako argument pro potřebu odlišného přístupu k problematice nacionalismu vyzvedal, že „národnostní vědomí je bohatě strukturovaný historický jev“, což je zjištění, které nikdo z kritizovaných autorů nepopíral.

48 V poznámce č. 28 jsem také naznačoval iracionální prvky v základech Pekařova pojetí národa, které se z něho odvíjejí. Možná právě odtud by bylo rovněž možné kriticky objasnit původ i přítomnost zřetelné antisemitských momentů v některých Pekařových formulacích.

možné na této půdě sjednotit rozpor, na který poukázal Kalista, a sice rozpor mezi Pekařovým duchovnědným rozvíjením principu historismu, že každá epocha má svůj zvláštní způsob myšlení a citění (ba dokonce, v Rankově smyslu, že „má stejně blízko k Bohu jako každá jiná“), a mezi jeho do značné míry ahistorickým (přínejmenším nevývojovým) přesvědčením o kontinuitě národa a jednotě národního vědomí jako nejhlubších stacích a vnitřním pojítku českých dějin.⁴⁹

Výklad Pekařova nacionalismu u všech třech, u Kalisty, Hanzala i Kučery, však více či méně skrývá přínejmenším dva stále ještě chřestící kostlivce ve skříni. Vedle jistého Pekařova antimadžarského šovinismu (Kučera ho omlouvá Pekařovým odmítáním německého i maďarského *hegemonismu*)⁵⁰ jsou jimi Pekařův vztah k Němcům vůbec a s tím spojený pozdní respekt k německému nacionálně socialistickému dějepiscectví⁵¹ zvláště. Podrobnější analýza Pekařova nacionalismu by možná ukázala, že se, podobně jako v případě Pekařova antisemitismu, nejednalo o náhodné selhání, ale o zásadnější pozici. Zajímavou by také byla odpověď, do jaké míry Pekař odlišoval rakušanství a němečtví, tzn. jak se stavěl k malo- a velkoněmeckému konceptu a jak vnímal jejich zájmové rozdíly, mimochodem bez čehož není možné zcela zhodnotit ani význam Pekařova státoprávnictví, a vedle toho, nebo spíše především otázka, jak tomu bylo s Pekařovým antisemitismem. Nelze říci, že by v literatuře o Pekařovi z poslední doby bylo obojí zcela zamlčeno, problémem je spíše způsob přístupu a analytická bezradnost.

Pokud jde o vztah k Němcům, na určitý deficit výkladu jeho postavení i jeho funkcí ve výkladech Pekaře jsem se snažil upozornit už dříve, v souvislosti s úvahami nad povahou Pekařova státoprávního postoje a s málo využitou možností vysvětlovat samozřejmost německého živlu jako součást Pekařova pojetí historicko-státovných sil českého království, jehož byli u něj Němci spolunositeli.⁵²

U Kalisty z pochopitelných důvodů ustoupilo obojí, Pekařův antisemitismus i politický nacionalismus, do pozadí, neboť by to asi jak pro čtenáře, tak pro okupační cenzuru problematizovalo jeho ostatní výklady. Spornější však je, že po

49 Z. KALISTA, *Josef Pekař*, s. 214.

50 Pekař zdůrazňoval nejen říšsko-německou, ale také maďarskou odpovědnost za rozpoutání první světové války a v souvislosti s tím i za rozbití habsburské monarchie: „Neboť vedoucí myšlenkou maďarské politiky byl spolek s Německem a Němci, spolek za tím účelem, aby Slované domácí byli udrženi v područí a slovanské státy sousední, s Ruskem v čele, v šachu. Po této cestě, vedena Maďary, šla monarchie vstříc konečné katastrofě ve světové válce,“ psal Pekař v *Dějínách československých*. Zde stojí Pekařova argumentace zcela asymetricky například k výchozím tezím francouzského historika maďarského původu FRANÇOISE FEJTŐ, *Rekviem za mrtvou říší*, Praha 1998, který ve své knize, v originálu vydané v roce 1992, z rozpadu monarchie obviňuje Čechy (Masaryka a Beneše).

51 K tomu srov. JOSEF PEKAŘ, *O novém dějepís v Třetí říši*, ČCH 41/1935, s. 555–566.

52 Zároveň je ale zajímavé, že Pekař vzdor možným očekáváním ve svých *Dějínách československých* z počátku 20. let otázku dějin českých Němců vůbec netematizoval, na rozdíl od dějin slovenských.

okupaci a při dokončování třetí části své knihy v 70. letech minulého století Kalista alespoň ve své *Poznámce na závěr* vůbec necítil potřebu se k nim vyjádřit.

Výraznější zamýšlení nad Pekařovým řešením „německé otázky“ překvapivě chybí také u Hanzala, problémy česko-německých vztahů se u něj objevují jen příležitostně a většinou jen v souvislosti se sudetoněmeckým ohrožením. A naopak Hanzalovy výklady bují tam, kde mohl ukazovat, jak Pekař „posiloval ducha národního vědomí a kritického vlastenectví“.⁵³

Pro Kučerovu perspektivu výkladu Pekařova občanství a jeho politických postojů by se problém, který Palacký kdysi shrnul jako stýkání, potýkání a pronikání s Němci, měl stát jedním z centrálních, ať už pro dobu první světové války, před ní a zejména po ní. Slovy o „daru nečekaném, ale velmi nebezpečném“, totiž o vzniku vlastního československého státu, to Pekař sám naznačil velmi zřetelně, jakkoli se může zdát, že od počátku byly jeho úvahy geopolitické (česká existence mezi Německem a Ruskem) zřetelnější než úvahy o problémech, podmínkách, možnostech vnitřního česko-německého soužití.

Systematičtější pozornost těmto tématům se však v Kučerově knize nevěnuje. Podobně jako i jiné politické otázky je jen občas naznačován v časové posloupnosti vyprávění a s ohledem na problémy etnického soužití za první republiky je pak shrnut v obecné formulaci, že „teoreticky i věcně [Pekař] potíral hlavně vztah pražské reprezentace k německému obyvatelstvu v pohraničí, ale centralismus mu vadil rovněž v poměru ke Slovákům“, která komplexní problémy etnického, politického a kulturního soužití převádí na problém víceméně administrativní.

Větší pozornost naopak, podobně jako u Hanzala, na sebe strhává obhajoba Pekaře prostřednictvím kritiky jeho „sudetoněmeckého zneužití“ ke konci první republiky, což může odvádět pozornost od problémů, které jsem se snažil naznačit shora. Za hlavního strůjce je přitom označen nepřímý Pekařův žák Josef Pfitzner,⁵⁴ jehož vydání několika kompromitujících listů z Pekařovy korespondence po

53 J. HANZAL, *Josef Pekař. Život a dílo*, s. 114.

54 Jen na okraj je zde třeba připomenout, že Pfitznerův vztah k Pekařovi nebyl tak jednostranný a černobílý, jak to vyplývá z Kučerových poznámek. Je známo, že se stýkali, Pekař Pfitznerovi důvěřoval a nepochybně s ním i v něčem sympatizoval. A na druhé straně Pfitzner například v polovině 30. let vydal (u Kučery nezmiňovaný) překlad Pekařovy polemické stati z roku 1928 *Smysl českých dějin. O novém názoru na české dějiny*, který opatřil rozsáhlým a v něčem i zajímavým úvodem, v zásadě pozitivně hodnotící specifika postojů obou protagonistů sporu, Masaryka i Pekaře. Pfitznerovu brožuru v zásadě pozitivně recenzoval v *České myslí* Jan Patočka. Hanzal se Pfitznera snaží hodnotit méně černobíle než Kučera a hledá předěl v Pfitznerově politickém vývoji, který na počátku 30. let spíše „vystupoval objektivně a liberálně“ (J. HANZAL, *Josef Pekař. Život a dílo*, s. 154). Jen na okraj je třeba zmínit, že profesor pražské německé univerzity Eduard Winter, vykladač josefismu a díla B. Bolzana, kterého Kučera hází do jednoho pytle s Pfitznerem, nebyl žádný jednoduchý sudetoněmecký aktivista.

jeho smrti ve své době vzbudilo dost velkou pozornost a stalo se z české strany východiskem jeho dobových i pozdějších kritik.

Druhý zmiňovaný problém souvisí s výkladem Pekařova politického nacionalismu. Potřebu zhodnocení a kritiky Pekařova antisemitismu⁵⁵ nelze odbyť pokusem o jeho historizaci, tzn. zasazováním tohoto antisemitismu do konkrétního historického kontextu „nesmiřitelné kritiky bolševismu“⁵⁶ či „strachu z bolševizace střední a jihovýchodní Evropy“.⁵⁷ Nemělo by se ani vyvolávat zdání, že právě touto antikomunistickou intencí byl Pekařův antisemitismus jen účelový, nebo dokonce pochopitelný (třeba ve srovnání s dobovým antisemitismem u jiných), jak se tomu může také rozumět z velmi stručného výkladu u Kučery,⁵⁸ a Pekařův antisemitismus by se ani neměl relativizovat jako pocházející z „národně politických příčin“, „změkčovat“ poukazem, že údajně nebyl „rasový“,⁵⁹ ale jen „tradiční“ a „nebojovný“.⁶⁰

Nejvýraznějším, téměř programovým dokladem Pekařova antisemitismu, jinak drobně roztroušeného ve více jeho pracích (a přítomného také v *Denících*), je jeho článek *Židé a bolševictví* z Národních listů 31. srpna 1919.⁶¹ Zde se Pekařovy výklady maďarského a ruského vývoje opírají o konstrukci „židobolševismu“⁶² jako zvláštní historicky vzniklé entity a jeho adjektiva působí přímo „černosotněnsky“: „Na místě carského Ruska, na místě slovanského Ruska vznikla ‚republika sovětů‘ vskutku prvý židovský stát, velkostát v Evropě, stát, jehož ministři byli a jsou většinou židi, jehož správní organizace byla a je v rukou židů a jehož hrozné mimořádné komise, čezvyčajky, obsazeny byly většinou židy.“⁶³ „Ale u židů přístupovala v poměru k Rusku nenávisť zvláštní, židovská, nenávisť bez mezí.“⁶⁴ „Židé byli provždy horlivými zápasníky za rozšíření občanské svobody, za lidská práva, za

55 Vedle Rudolfa Kohna a S. K. Neumanna kritizoval (bez uvedení jména) o něco později Pekařův antikomunistický antisemitismus v *Tribuně* mladý Ferdinand Peroutka.

56 J. HANZAL, *Josef Pekař. Život a dílo*, s. 131.

57 M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 254.

58 M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 254.

59 M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 235.

60 J. HANZAL, *Josef Pekař. Život a dílo*, s. 131.

61 Znovu v JOSEF PĚKAR, *Světová válka. Stati o jejím vzniku i jejích osudech*, Praha 1921.

62 Obsah a argumenty Pekařova „židobolševismu“ se překvapivě blíží používání tohoto pojmu u ERNSTA NOLTEHO, *Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945. Nationalsozialismus und Bolschewismus*, Frankfurt am Main–Berlin 1987, kde se podle Nolteho německá poválečná zkušenost revoluce a zejména strach z její bolševické podoby manipulativně propojily v hesle o trvalém nebezpečí „židobolševismu“, což mu pak mělo umožnit, aby se nástup Hitlerova nacionálního socialismu ukazoval jen jako něco reaktivního a kompenzačního. Nolteho kniha sice nebyla bezprostřední příčinou, zato však rozhodujícím důvodem tzv. „Historikerstreitu“, který se však více týkal otázek „historizace“ nacionálního socialismu, resp. možnosti jeho historické relativizace a jeho hodnotové neutralizace, a méně otázek původu a konkrétní funkce této představy.

63 *Deníky Josefa Pekaře. 1916–1933*, (ed) JOSEF HANZAL, s. 231.

64 *Deníky Josefa Pekaře. 1916–1933*, (ed) JOSEF HANZAL, s. 230.

pokrok a humanitu [...] Je podivuhodnou ironií dějin, jak nepochopitelným způsobem zprostitovali, přímo nestoudně zprostitovali tato velká hesla v obou státech, jež v Evropě ovládli. [...] Úspěch internacionály (...) je jen důkazem, jak mohutná je soudržnost židovská na světě a jak internacionalismus je zvláště zajímavou formou a zvláště výmluvným důkazem židovského nacionalismu.⁶⁵ „Židovské nebezpečí, po všem tom, co jsme poznali v těchto letech, jistě existuje,“ a to vzdor Pekařovu závěrečnému ohrazení, že nechce být „přípravovatelem antisemitismu“ jako reakce na bolševictví.⁶⁶

Dnes už by se od historické práce o Pekařovi (a zvláště od práce zaměřené na občansko-politickou dimenzi jeho díla) mělo očekávat, že se na otázky původu, významu, funkcí a rozsahu Pekařova antisemitismu pokusí jednoznačně odpovědět a že se s jeho antisemitismem vyrovnají v nejširším kontextu. Jakou roli přitom hrály jeho vztahy k ruské historiografii, na které upozorňoval už Jan Havránek, jakou dobový český antisemitismus vůbec a mladočeský zvláště, jak to souviselo s teoretickou výstavbou Pekařova nacionalismu a jak s jeho pojetím národních státotvorných sil v dějinách, do jaké míry je to organickou, i když třeba ne vždy vyslovanou komponentou nejširšího Pekařova vidění světa a národa?

Posledním okruhem pekařovské problematiky, který se zdá být nutné analyzovat alespoň stručně v souvislosti s výkladem jeho díla a působení, jsou původ, struktura a případně i meze Pekařových teoreticko-metodologických přístupů k dějinám a jejich prostřednictvím i k politice. V této souvislosti se mi jako nejdůležitější nejeví ani tak Pekařovo zakotvení v metodologických a badatelských maximách Jaroslava Golla, případně příbuznost s tematickými perspektivami a přístupy Antonína Rezka, jimž se jako jeden z posledních na budějovické konferenci o Jaroslavu Gollovi věnoval Zdeněk Beneš.⁶⁷ Něco podobného platí také o poukazování na Pekařovy německé učitele a jejich zprostředkování rankovství, resp. novorankovské verze historismu, ať už tyto učitele reprezentoval Friedrich von Bezold, Max Lenz, Georg Waitz či Paul Scheffer-Boichorst. Jednalo se totiž sice o vysoké, ale tehdy metodologicky a teoreticky usazené, běžné a respektované standardy historické práce, nikoli však o nějaké její výraznější inovace. Nic překvapivě nového v této souvislosti asi nepřinese ani nějaká další punktně zaměřená analýza Pekařových stanovisek ve sporu o smysl českých dějin.⁶⁸

65 *Deníky Josefa Pekaře. 1916–1933*, (ed) JOSEF HANZAL, s. 232.

66 *Deníky Josefa Pekaře. 1916–1933*, (ed) JOSEF HANZAL, s. 231.

67 ZDENĚK BENEŠ, *Gollovec Josef Pekař?*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci, (edd.) Bohumil Jiroušek, Josef Blüml, Dagmar Blumová, České Budějovice 2005, s. 331–342.

68 A pokud, pak to bude spíše jejich teoretická extrapolace než jejich deskripce. Mimo jiné také proto, že celá diskuse o smyslu českých dějin na dlouhou dobu uvízla, a to na obou stranách, v problému

Otevřené a nedořešené problémy se však zdají existovat v souvislosti s otázkami širšího kontextování Pekařových teoreticko-metodologických přesvědčení. Často se přitom poukazuje na vliv „kolektivistického“ pojetí dějin Karla Lamprechta, které bylo ve své době v Německu chápáno jako „pohřební řeč politickému dějepiscectví“, což je teze Friedricha Meineckeho, již Pekař opakuje. Na Lamprechta, se kterým se Pekař po návratu z německého pobytu vyrovnal samostatným článkem *Spor o individualismus a kolektivismus v dějepiscectví* ve třetím ročníku Českého časopisu historického, ho nasměroval Jaroslav Goll. Zdeněk Kalista a v závislosti na něm i Josef Hanzal dost přesvědčivě ukázal, čím Lamprecht (vzdor kritikám některých nedostatků a chyb v Lamprechtově stěžejním díle o německých dějinách) metodologicky i ideově na dobovou historiografii a především samozřejmě na Pekaře působil, jakkoli pro toho „Lamprecht historik zůstal daleko za Lamprechtem filozofem“, tzn. teoretikem a metodologem.

Zmíněný článek zároveň ukazuje, jak dobře se Pekař vyznal nejen v tehdejších teoreticko-metodologických diskusích, dnes shrnovaných pod nadpisem „Lamprechtstreit“, ale i v tehdejší německé historiografii vůbec.

Pekař sice Lamprechta nemohl z více důvodů následovat v jeho snaze o hledání historických a vývojových zákonitostí (v mnohém inspirované na Comtově představě nutné následnosti tří civilizačních stadií, odlišených mírou lidských schopností ovládat přírodu), ale nepochybně dobře porozuměl hermeneutickým možnostem, které Lamprechtovo pojetí dějin (a jeho sociálně psychologické dimenze, již pak rozvíjel zejména Kurt Breysig) nabízelo. Byla to především Lamprechtova snaha využít pro historický výklad poukazy na kolektivní, z jednotlivých pramenů bezprostředně nevyvoditelné sociální síly (například dobová mentalita, národ, jazyk, historické rozdíly hospodářství a systémů „berních“, rozvoj vědy), důraz na kulturně-historické jevy (například racionalismus, politický absolutismus a centralizace, sekularizace) a na duchovní konstelace (například osvícenství, romantika). Pekař jim však rozuměl poněkud jinak než Lamprecht. Pekařovy „kolektivní pojmy“ byly nanejvýš zachycením a vyjádřením „pojmu pravidelného typického pochodu, jenž však nikterak nevyklučuje, že vývoj výjimečně běže se i jinými cestami“, nikoli tedy východiskem pro nacházení zákonitostí a obecných civilizačních kauzalit, podle Pekaře, v duchu Gollově, jednostranně oslabujících rolí historických individuí jakožto stejně důležitého historického faktoru.

obsahového pojetí filozofie dějin, totiž v hledání historické substance, která by nesla jejich kontinuitu („národ“ versus „humanita“). Už tehdy se prosazující novokantovské „transcendentální“ (Windelbandovo a Rickertovo) či „metodologické“ (Simmelovo) pojetí filozofie dějin jako zkoumání filozoficko-teoretických předpokladů každého historického poznání se ve sporu objevilo až na počátku 30. let v souvislosti s Emanuele Rádlem a Janem Slavíkem.

A právě v této souvislosti je třeba tázat se po významu dalšího pro Pekaře důležitého myslitele oné doby, jímž byl Wilhelm Dilthey. Kalista a Kučera ho sice zmiňují, ale ve výkladu minimálně exponují. Jeho vliv na Pekaře byl asi větší, než se na první pohled může zdát. Dokonce by stálo za diskusi, do jaké míry by bylo možné za Pekařovým důrazem na národ jako na organický útvar a na historicky vzniklé, tzn. ze „života“ pocházející instituce vidět základní intenci Diltheyovy „filozofie života“, nebo alespoň tu folii Pekařových prací, která by vyvrátila přezívající a často opakované, nicméně z mnoha ohledů sporné označování Pekaře za „pozitivistu“.

Diltheyův vliv na Pekaře je přitom možné sledovat z více stran. Například prostřednictvím dalšího Gollova žáka a Pekařova dlouholetého přítele, záhy ve Vídni působícího historika umění Maxe Dvořáka,⁶⁹ jehož blízkost k principům Diltheyova pojetí duchověd a „umění jako projevu ducha“ nejde v jeho pracích popřít. Rovněž nelze pochybovat, že by Pekař při svém zájmu o nejširší souvislosti „sporu o Lamprechta“ přehlédl v zásadě paralelně probíhající diskuse Gustava von Schmollera, Carla Megera a Wilhelma Diltheye (tzv. první „Methodenstreit“) o možnostech a povaze přechodu od zkušenosti k pojmu, od empirie k teorii a od „historického“, resp. „genetického“ k „logickému“, který v mnohém představuje jen druhou stranu diskusí „Lamprechtstreitu“ o postavení a roli kolektivního a individuálního v historickém procesu. Používání pojmu „typ“, resp. „typický“ v Pekařově shora uvedeném citátu naznačuje, že diskuse o poznávacích možnostech typologických procedur, které stály v centru prvního metodologického sporu, Pekař dobře znal.⁷⁰ Diltheyův a Dvořákův vliv by se pak měl výrazněji ukazovat a vysvětlovat zejména v souvislosti se zajímavou a důležitou Pekařovou nástupní rektorskou přednáškou o periodizaci českých dějin, již je sice možné zasazovat do širšího kontextu sporu o smysl českých dějin, mimo jiné pro její badatelskou a interpretační relativizaci přesvědčení o jejich vrcholu v husitství a případně ještě v obrození, jejíž význam je ale samostatný. Z jisté kombinace lamprechtovské („kolektivní útvary“) a diltheyovské perspektivy (kulturně historická interpretace „světových názorů“) by totiž bylo možné vysvětlit Pekařovu „typologizaci“ historických „mentalit“ („gotický“, „barokní“ atd. člověk), v nichž Hanzal zahlédl strukturní analogii k „dějinám mentalit“, přibližně v tutéž dobu se prosazujících ve škole Annales. Naproti tomu Petrem Čornejem příležitostně vyzvedaný Pekařův odkaz na Heideggera, jakkoli důležitý jako svědectví o Pekařově soustavném

69 Max Dvořák byl mimochodem patrně prvním z okruhy Gollovy školy, kdo si, ještě před Šaldovou a Macharovou recenzí, povšiml Masarykovy *České otázky* a poukázal na její obsahové i metodologické problémy.

70 To také potvrzuje v Pekařově stati o „Lamprechtstreitu“ jeho znalost pojmu „Nachempfinden“, poukazujícího k Diltheyově teorii „rozumění“ (Verstehen).

sledování německé odborné literatury, zde měl asi spíše význam pouze ilustrativního dokladu aktuálnosti vlastní Pekařovy pozice než nějaké bezprostřednější inspirace. Asi menší roli hrál u Pekaře liberální teolog Ernst Troeltsch, kterého vyzvedá Martin Kučera.⁷¹ Jeho tvrzení, že Pekař s Troeltschen souzní v přesvědčení, že historické vědy mají svoji vlastní „logiku“,⁷² je dost zásadní nedorozumění. Bádenské novokantovství, k němuž Troeltsch v návaznosti na Windelbanda a Rickerta filozoficky patřil, pracovalo pouze s rozdíly metodologie a cílů poznání, například v rozlišení věd nomotetických a idiografických, univerzálně platná logika (ve smyslu zákonů myšlení) u nich byla explicitním předpokladem pro formulaci těchto (a případně dalších) rozdílů⁷³ poznání a světa, podobně jako byla v „marburském novokantovství“ předpokladem snah o budování univerzální vědecké metodologie. Pekař pracoval především s Troeltschovým spisem *Der Historismus und seine Probleme* z roku 1922, který (a bylo by to nepochybně možné prokázat) Pekař ale používal především jako základní příručku o tehdejších prouděch historického myšlení, a méně s ohledem na Troeltschovu obecnou transcendentalisticko-konstruktivistickou teoretickou pozici, která jednoznačně odporovala Pekařovu sklonu k historickému realismu. Pekař znal i Troeltschovu mladší práci o *Krizi historismu*, s její výraznější ozvěnou se však – pokud vím – u Pekaře nesetkáme. Troeltschovy teologické spisy ho však patrně nezajímaly.

Zdá se tedy, že velké systematické a syntetické vyrovnání s Pekařem chybí i nadále, mimo jiné také pro obecnější tendenci těch dosavadních opakovat předsudky a neextrapolovat problémy, historiografické otázky spíše prezentovat než je řešit, a předkládat je spíše deskriptivně než teoreticko-metodologicky. A také, nebo dokonce především pro tendenci pohybovat se výlučně v disciplinárně úzce vymezených a převážně domácích intelektuálních kontextech.

71 M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 440–441.

72 M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař*, s. 441.

73 Pokud se, zejména v době před první světovou válkou setkáme v oblasti duchověd se široce vymezeným pojmem „logika“, pak se tím jednoznačně míní „noetika“, popřípadě teorie poznání v kantovském smyslu. Velmi podobný široký význam měl také tehdy dost často používaný termín „psychologie“.